

СФЕРА КУЛЬТУРИ: ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ І МЕЖІ РЕФОРМУВАННЯ

Стрімкий темп соціокультурних змін створює відчуття нестабільності і нестійкості світу, викликає необхідність визначити нові орієнтири розвитку культури, виявити пріоритетні напрями. Багато традицій, стереотипи свідомості і поведінки, визнані концепції зникають під натиском змін, що відбуваються.

Такий стан культури називають зміною парадигм. Це означає, що розвиток реальності випереджає теоретичні конструкції, нові явища не укладаються в застарілі моделі і схеми, спростовуючи колишні способи розуміння культурних процесів.

У сучасному світі культура набуває значення чинника, що сприяє консолідації і об'єднанню суспільства, подоланню тенденцій ізоляціонізму, виробленню національно-етнічної самосвідомості і відчуття причетності до історичного процесу. Культура знаходиться в процесі змін, від рівня її розвитку істотно залежать темпи трансформації суспільства, соціальна ефективність реформ, формування ідентичності нового типу особи [2].

Поняття культури дуже багатозначне і відображає в собі щонайширший спектр людських уявлень про неї. З часів античності філософи займалися осмисленням проблем культури. Їх цікавили питання діяльності предків, міфології, історичної культури, релігійної свідомості [8,с.23]. Чимало сучасних підходів до тлумачення феномену культури породжують сумніви щодо доцільності використання критеріїв класичних теорій її пізнання. У дослідженнях культури виокремлено цілий ряд парадигм, концепцій: еволюціоністська, плюралістична, концепція ігрової культури; матеріалістична теорія, тлумачення феномену культури в структуралізмі та

ін.[9]. Їх аналіз дозволяє виділити характерні для них принципові положення. При цьому можна побачити, що нерідко в усій множині протилежних точок зору є дещо загальне: культура розглядається у площині філософського осмислення.

Заслуговують на увагу погляди А. Рембо, Г. Чика. Вони виділяють одиниці культури, в яких акумулюється і передається культурна інформація. Зокрема, Г. Чик зазначає, що всі визначення терміна «культура» можна звести до чотирьох: культура як ідеї; культура як ідеї спільні з поведінкою; культура як ідеї, поведінка і матеріальні артефакти; культура як інформація (яка створюється, передається, використовується, втрачається тощо). В останній час саме четверте визначення культури (через поняття інформації) найбільш популярне і дискусійне [14, с.181].

Сутність культури, чинники її стійкості, протилежні тенденції розвитку даного феномену розглядали такі дослідники, як Е. Баллер, М. Злобін, М. Каган, Е. Маркарян, В. Межуєв та ін., концентруючи свою увагу на взаємозв'язок між культурою та діяльністю.

Вагомий внесок в дослідження культури зробив Ю. Лотман, який інтерпретує культуру передусім як семіотичну систему закодованих знаків, значень і сенсів[11, с.338].

Демократизація суспільного життя, утвердження ринкових відносин спричинили появу нової культурної інфраструктури, яка охоплює поки що окремі її ділянки.

З метою дослідження можливостей державного і ринкового впливу на процеси, що відбуваються в просторі культури, необхідно окреслити межі сфери культури. На основі методології системного підходу означена сфера і її елементи можуть розглядатися як самостійні системи чи підсистеми в цілісній соціокультурній системі: збереження і використання культурно-історичного спадку; художня освіта; творча діяльність; діяльність, що забезпечує функціонування сфери культури (управління, нормативно-

правова база, економіка культури, підготовка кадрів тощо); організації дозвіллі і розваг; громадські організації.

Ще одна площина розгляду сфери культури – система закладів культури, головним завданням яких є об'єднати зусилля людей для спільної діяльності для задоволення різноманітних потреб, створення умов для соціальних, культурних, творчих стремлінь і рішень життєвих проблем.

Специфіку сфери культури пов'язують з особливостями духовного виробництва. Продукти такої діяльності носять не стільки речовий характер, скільки пов'язані з феноменами свідомості (сприймання, розуміння, мислення, переживання тощо), і спрямовані на задоволення різноманітних духовних й естетичних потреб особистості, а продукція культурної діяльності – духовні культурні блага має здатність виробляти позитивні зовнішні ефекти й тому має двояку (індивідуальну й соціальну) користь [2]. Види діяльності в культурній сфері відображують різноманіття її функцій, щодо створення, збереження й розповсюдження духовно-культурних благ.

Виділення культурно-духовної сфери в житті суспільства має умовний характер і є підсистемою соціальної сфери.

Культурна сфера являє собою певну інституційну структуру, що складається з ряду важливих суспільних інститутів в яких реалізуються культурні потреби, здійснюється культурна діяльність, відбувається виробництво і споживання культурних благ. Виділяють наступні інститути культурної сфери: інститут освіти і науки, мистецтва і художньої культури, інформації і релігії. Релігія – суспільний інститут і складова частина національної культури. Релігійні погляди членів сучасного українського суспільств, ступінь їх релігійності в тій чи іншій мірі відображають духовність і культуру значної частини населення. Сфера культури має специфічну особливість, яка визначається сутнісним призначенням цієї сфери життя. Вона включає в себе структури, в яких виробляють культурні цінності, і структури, де відбувається споживання культурних благ. Це дає

змогу говорити про інфраструктуру сфери культури. Отже, структурно культурна сфера сучасного суспільства являє собою ряд інституціональних об'єднань. Кожне з них, у свою чергу, має чітко структуровані заклади, що матеріалізують культурні цінності і сприяють культурній діяльності [13].

Структурно інститут мистецтва і художньої культури включає в себе заклади, де твориться мистецтво, зберігаються духовні цінності й культурна спадщина (оперні й драматичні театри, симфонічні оркестри й естрадні музичні групи, цирк, концертні і кіноорганізації, студії образотворчого мистецтва, творчі майстерні письменників, композиторів) і де мистецтво розповсюджується (клуби, музеї, кінотеатри, бібліотеки, архіви [8, с.21]).

До сфери культури відносяться й галузі, які тиражують твори мистецтва і видають художню літературу, друкують репродукції й копії витворів живопису, транслюють оперні й драматичні спектаклі, концерти класичної й естрадної музики в електронних засобах масової інформації й по Інтернету. До цієї сфери відносяться друковані й електронні ЗМІ, а також комп'ютерні послуги з нагромадження, обробки, передачі й використання, у тому числі й аудіо- і відеоінформації. Тиражуванням творів мистецтва займаються й деякі галузі промисловості, що випускають художньо виконані предмети побуту (наприклад, копії художніх творів, предмети прикладного мистецтва – меблі, одяг, домашнє начиння й т.д.). У сферу культури входять і спортивні організації й клуби, які сприяють розвитку фізичної культури, і галузі індустрії масових розваг: парки культури й відпочинку, шоу, аудіо- і відеобізнес, ігровий бізнес і т. д., а також такі галузі сфери професійних послуг, як фото-, модельний, архітектурний й інші види бізнесу (послуги надаються не тільки безпосередньо відвідувачам, але й спонсорам, які виявляють готовність виділяти кошти і підтримувати цю діяльність). Крім цього, ряд галузей виробляють товари, необхідні для її розвитку (спортивний інвентар, музичні інструменти, аудіо- і відеоапаратури й т.д.) [1].

Нині культурна сфера переживає кризу, що проявляється в трансформації духовних цінностей населення і, як наслідок, зміну функцій і призначень установ даної галузі. Диференціація суспільних відносин ускладнює внутрішню структуру як в цілому усїєї культурної сфери, так і її складових. Відбувається процес інституалізації деяких видів духовно-культурної діяльності. Тому розробка ефективних методів впливу на цю складову сфери культури, створює умови для подальшого розвитку всіх складових її елементів.

Інституціональна структура означеної сфери відрізняється надзвичайним різноманіттям. У ній діють неприбуткові структури й приватний капітал у різних його формах – від дрібного індивідуального підприємництва до найбільших диверсифікованих компаній у кіноіндустрії, засобах масової інформації й індустрії дозвілля і розваг.

На приватнопідприємницькій основі організуються новітні високоприбуткові галузі індустрії масових розваг, що базуються на інформаційних технологіях. Це, у першу чергу, значна частина кінопрокату, аудіо- відеоіндустрія, тематичні парки відпочинку й розваг, шоу-бізнес, гральний бізнес й інші подібні види діяльності, що приносять прибуток.

Однак відзначимо, що в кіноіндустрії прибутковими є тільки близько 10 кіностудій диверсифікованих з великими компаніями в сфері електронного й мультимедійного бізнесу, що виробляють близько 30% всіх фільмів, інші – це невеликі незалежні неприбуткові продюсерські структури. У зону приватнопідприємницької діяльності входять і поліграфічна промисловість і видавництва (за винятком приналежним храмам, музеям й іншим некомерційним організаціям), що публікують художню літературу, альбоми й каталоги, журнали, газети, а також галузі, що виробляють необхідні для сфери культури апаратуру й устаткування (музичні інструменти, аудіо- і відеотехніку, плівку для кіновиробництва, спортивні товари, вся торговельна діяльність – туристичні фірми, галерейний бізнес, книгарні й т.д.).

Некомерційні організації, які займаються окремими видами діяльності (наука, культура, освіта), мають можливість суттєво зменшити розмір податку на прибуток, а то й зовсім не сплачувати. Саме тому у всьому світі (і в Україні також) інколи надзвичайно вигідно займатися саме «некомерційним бізнесом» – краще і легше зберегти доходи.

Некомерційна діяльність не означає «неприваблива» для бізнесу. У всьому світі некомерційний сектор – один із секторів економіки, що найбільш інтенсивно розвивається. Некомерційна сфера користується рядом законодавчо закріплених пільг і гарантій, що приваблює туди капітал. В силу своєї соціальної значимості вона володіє явно вираженим рекламним потенціалом, можливостями формування і просування, привабливого іміджу, репутації, соціального статусу і т.д. Більше того, некомерційна діяльність має більш загальний характер, вона може включати в себе комерційну частину. Наприклад, музей може займатися підприємницькою діяльністю, відкривати виробництво сувенірів, типографію, ремонтні майстерні і т.п.

На некомерційній основі організуються релігійні установи, заклади виконавських видів мистецтва – оперні й драматичні театри, філармонії, фольклорні ансамблі, музеї, бібліотеки, архіви, національні парки й природні заповідники, частина спортивних закладів й організацій й аматорських клубів за інтересами, музичні групи виконавців класичної й сучасної музики, а також студії звукозапису класичної й фольклорної музики.

Некомерційні організації можна створювати для досягнення соціальних, добродійних, наукових та управлінських цілей, для охорони здоров'я, розвитку фізичної культури і спорту, задоволення культурних та духовних потреб людей, захисту прав законних інтересів людей і організацій, вирішення суперечностей і конфліктів, надання юридичної допомоги, тощо. Разом з традиційними формами виробництва і споживання культури, некомерційний сектор включає нові форми, зокрема потужну індустрію розваг, здатну задовольнити попит будь-якої масової аудиторії, працюючи

переважно на ринок, роблячи його головним арбітром у питаннях цінностей і смаку.

Фактично у сфері культури діють, як мінімум, два ринки: ринок споживачів і ринок донорів. І не завжди можна сказати, який з цих ринків первинний: чи з початку визначаються види робіт з споживачами і потім шукаються донори, чи споживачі підбираються для забезпечення інтересів донорів, які виявляють готовність платити гроші за певні види робіт.

У суспільстві ринкової економіки і масового споживання багато культурних інститутів не почувають себе так упевнено як раніше і вимушені переглянути свої цілі і завдання. Сама культура по відношенню до суспільства опинилася в складному становищі: вона вимушена грати за правилами цього суспільства, або займати відсторонено-іронічну позицію.

Соціальні, економічні, політичні перетворення, що відбуваються в українському суспільстві, вимагають розробки і впорядкування нових форм суспільних відносин. Наслідки кризових явищ зумовили здійснення оптимізації всієї сфери культури, пошуку нових управлінських підходів, удосконалення законодавчої бази культурної сфери, напрацювання новітньої культурної стратегії із застосуванням європейського досвіду для підтримки розвитку культури в Україні як важливої умови процесу трансформації у європейське співтовариство.

Упродовж останніх років вже неодноразово наголошувалося на необхідності реформування культурної сфери. Для вирішення цієї проблеми необхідно сформулювати чітку послідовну, системну державну політику, яка б дала можливість повноцінно розвиватися культурній галузі, сприяла б виходу України на європейський і світовий рівень.

Важливим механізмом здійснення такої політики є децентралізація державного управління сферою культури, що передбачає збільшення обсягу повноважень місцевого самоврядування щодо питань культурного розвитку, використання механізмів дієвого впливу територіальних громад на місцевий

розвиток культури. Реалізація цих реформ забезпечить гнучкість державної політики щодо реальних культурних потреб місцевого населення, підвищить рівень забезпечення культурних прав і демократизацію державної політики відповідно до міжнародних тактик і досвіду.

Водночас базовим принципом динамічного розвитку національної культури є необхідність усвідомлення її суспільно-економічного потенціалу. Так, поживлення культурної діяльності сприяє й економічному розвитку країни, а інвестиції в культуру мають соціально-економічний позитивний результат для блага суспільства в цілому [9]. Пріоритетом реформування державного управління у цьому напрямі має стати створення сприятливих умов розвитку національної культури в усіх сферах суспільного життя, що передбачає запровадження нової моделі партнерства між культурно-мистецьким середовищем і державою, бізнесом, громадянським суспільством.

Розвиток національного ринкового сектору культури сприятиме формуванню системи позабюджетної підтримки становлення національної культури. Заохочення підприємництва в культурному середовищі має здійснюватися через запровадження міжнародного досвіду управління культурно-мистецькими процесами, налагодження зв'язків між культурою та бізнесом.

Використання новітніх механізмів позабюджетної підтримки культурно-мистецького середовища, діяльності громадських організацій, творчих і професійних спілок сфери уможливить не лише суттєве підвищення рівня фінансування, а й демократизує процес розвитку вітчизняної культури в усіх сферах суспільного життя.

Ю. Богуцький зазначав, що для реформування сфери культури потрібна цільова державна програма [7], що українська культура поступово виходить із трансформаційної кризи. Розроблено та прийнято низку важливих законодавчих та нормативних актів. Зростають обсяги бюджетного

фінансування галузі та масштаби меценатської підтримки. Проте культурно-мистецька сфера в Україні все ще не відповідає потребам культурного і духовного розвитку українського суспільства. На сьогодні дуже важливими для Міністерства культури і туризму є кадрові питання. Щороку навчальними закладами культури випускається майже 10 тис. молодих спеціалістів, але фахово закріплюється лише третина. Причини плінності кадрів - невисокий престиж професії і соціальні аспекти. В проекті «Закону про культуру», який знаходиться на розгляді у Верховній Раді України, держава гарантує роботу працівникам культури на повну ставку та переглядаються розміри гонорарів за виконання мистецьких творів [7].

На важливість проблеми реформування культурної сфери вказували українські дослідники В. Андрущенко, Л. Губерський, І. Дзюба, В. Карлова, М. Михальченко, аналітики О. Гриценко, Н. Гончаренко, В. Солодовник, С. Мягка, а також міжнародні експерти Ради Європи Ч. Лендрі і Ф. Матарассо.

Зокрема, В. Карлова стверджує, що світовий досвід переконливо свідчить, що ті держави, які в найскладніші кризові періоди свого розвитку проводили зважену, послідовну політику у сфері культури, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами досягали значних успіхів у проведенні економічних, політичних і соціальних реформ і швидко піднімалися до рівня високорозвинених країн. І, навпаки, недбайливе ставлення до культури прирікає суспільство на жалюгідне існування і відставання від цивілізованого світу [4].

На сучасному етапі стає цілком очевидним, що труднощі і прорахунки в здійсненні соціально-економічних, політичних перетворень, недоліки у вирішенні багатьох проблем суспільного життя у період утвердження ринкових відносин в Україні полягають зовсім не в тому, що реформи є недостатньо розробленими чи не відповідають потребам людини, всього суспільства. Значною мірою вони зумовлюються саме тим, що для їх успішного здійснення поки що не вистачає сформованої системи відповідних

світоглядно-ціннісних орієнтацій, зрілої національної самосвідомості, які формуються передусім завдяки державній політиці у сфері культури й виступають головними чинниками економічного, політичного і духовного відродження України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гасратян К. М. Сфера культуры в современной рыночной экономике (Особенности функционирования ее институтов). – М., ИМЭМО РАН, 2006. – 78 с.
2. Иконникова С. Н., Большакова В. П. Теория культуры: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2008. – 592с.
3. Каган М. С. Введение в историю мировой культуры. Книга первая. СПб., 2000. – С.40–65.
4. Карлова В. Реформування управлінських структур у сфері культури як необхідна умова дієвих механізмів реалізації державної культурної політики // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – 2002. – № 3. – С.315–320.
5. Лотман Ю. М. Непредсказуемые механизмы культуры. – Таллинн, TLU Press, 2010. – 232 с.
6. Лях В. В. Трансформації соціокультурної сфери в інформаційному суспільстві // Культура в сучасних трансформаційних процесах: монографія/ М. М. Бровко та інші. – Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2011. – С. 6 – 30.
7. Маршак А. Л. Социология культурно-духовной сферы. М.: Издательство гуманитарной литературы. 2007. – 424 с.
8. Попович М. В. Культура: ілюстрована енциклопедія України. – К.: Балтія-Друк, 2009. – 182 с.:іл.
9. Тощенко Ж. Т. Социальная инфраструктура сущность и пути развития. М.: Мысль, 1980. – С.99.

10. Философия социальных и гуманитарных наук. Учебное пособие для вузов / Под общ. ред. проф. С. А. Лебедева. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2008. – 733 с.